

تمدن ایران زمین

جلد سوم

تمدن ساسانی

پژوهش: امیرحسام

انتشارات پاسارگاد

تهران - خیابان پاستور غربی - بعد از گلشن - کوی سعادت - شماره ۴
تلفن: ۶۶۹۲۶۵۹۴ - تلفکس: ۶۶۵۶۴۵۲۳ - همراه: ۵۰۸۲۹۱۱ - ۰۹۱۲
وب سایت: www.pasargadbook.com

دین و دولت بهم بسته‌اند؛
یکی بی دیگری نباید.
اردشیر بزرگ

ناشر: پاسارگاد
چاپ اول: ۱۳۹۰

تمدن ساسانی

به کوشش: امیر بهنام

طراحی و کتاب‌آرایی: مولف

شمارگان: ۲۲۰۰ نسخه

قیمت: ۶۵۰۰ تومان

شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۱۶۲-۰۱۴-۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۶۲-۰۱۸-۸

© تمامی حقوق منحصراً برای مولف محفوظ است ©

نیکوترین خوی پادشاه راستگویی است
که بیم دشمن و امید دوست در اوست.

انوشیروان دادگر

www.ketab.ir

تمدن ایران زمین / به کوشش امیر بینام

مشخصات نشر: تهران، پاسارگاد، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ج ۳: مصور، نقشه، جدول

شایک دوره: ۱۴۰۰-۱۶۲۰-۶۰۰-۹۷۸

شایک: ۸-۱۸-۱۰-۱۶۲۰-۶۰۰-۹۷۸

مندرجات: ج ۱. تمدن هخامنشی - ج ۲. تمدن اشکانی - ج ۳. تمدن ساسانی

موضوع: ایران - تمدن - پیش از اسلام

موضوع: ایران - تاریخ - ساسانیان - ۲۴۶-۶۵۱

رده بندی کنگره: ۱۳۹۰.۸.۷ / DSR ۱۴۰

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۱

شماره کتابشناسی ملی: ۲۴۶۷۰۵۹

فهرست مطالب

۱۰	مقدمه
----	-------

فصل اول: شاهنشاهان ساسانی

۱۷	اردشیر بابکان
۲۳	شاپور یکم
۲۸	هرمز یکم
۲۹	بهرام یکم
۳۱	بهرام دوم
۳۴	بهرام سوم
۳۵	نرسی
۳۹	هرمز دوم
۴۰	آذرنرسی
۴۱	شاپور دوم
۴۷	اردشیر دوم
۴۸	شاپور سوم
۴۹	بهرام چهارم
۵۰	یزدگرد یکم
۵۳	بهرام گور
۵۷	یزدگرد دوم
۶۰	هرمز سوم
۶۱	پیروز یکم
۶۳	بلاش
۶۵	قباد یکم
۶۹	جاماسپ
۷۰	خسرو اول (انوشیروان)
۸۰	هرمز چهارم
۸۱	بهرام چوبین

۸۵	خسرو دوم
۹۳	قباد دوم
۹۶	اردشیر سوم
۹۷	شهربراز
۹۸	جوانشیر
۹۹	پوراندهخت
۱۰۱	پیروز دوم
۱۰۱	آررمی دخت
۱۰۳	خسرو پنجم
۱۰۴	یزدگرد سوم

فصل دوم: جنگ‌های ساسانیان

جنگ‌های ایران و روم

۱۱۱	نبرد راسائنا
۱۱۲	نبرد باربالیسوس
۱۱۲	نبرد ادسا
۱۱۴	نبرد سنجار
۱۱۴	محاصره آمد
۱۱۴	نبرد تیسفون (۳۶۳)
۱۱۵	نبرد سامرا
۱۱۵	جنگ آناستازی
۱۱۵	جنگ ایبری
۱۱۶	نبرد دارا
۱۱۶	نبرد نصیین (۵۳۰)
۱۱۶	نبرد کالینیکوم
۱۱۷	جنگ لازی
۱۱۸	نبرد انطاکیه
۱۱۸	محاصره اورشلیم
۱۱۸	نبرد ایسوس

۱۱۹	محاصره کنستانتینوپول
۱۱۹	نبرد نینوا
۱۲۰	جنگ بلخ
	جنگ‌های ایران و ترکان
۱۲۳	نخستین جنگ ایران و ترکان
۱۲۵	دومین جنگ ایران و ترکان
۱۲۶	سومین جنگ ایران و ترکان
۱۲۸	جنگ‌های ایران و اعراب
۱۳۰	جنگ دوقار
۱۳۱	جنگ شوشتر
۱۳۳	جنگ انجیر (ذات السلاسل)
۱۳۴	جنگ رودخانه (منار)
۱۳۵	جنگ ولجّه
۱۳۶	جنگ آمودریا (جیحون)
۱۳۶	جنگ الیس
۱۳۸	جنگ انبار (ذات العیون)
۱۳۹	جنگ ثنی
۱۳۹	جنگ حیره
۱۴۳	جنگ عین‌التمر
۱۴۴	جنگ پل (جسر)
۱۴۶	جنگ قادسیه
۱۴۹	جنگ نهاوند
۱۵۲	جنگ تیسفون یا مدائن
۱۵۶	جنگ جلولا

فصل سوم: فرهنگ و تمدن ساسانی

۱۵۹	تقسیم بندی طبقات اجتماعی در دوره ساسانیان
۱۶۰	هفت خاندان ممتاز ساسانی

۱۶۱	مغان
۱۶۲	موبد موبدان
۱۶۴	هیر بُد
۱۶۵	هیر بُدان هیر بُد
۱۶۵	واستریوشان سالار
۱۶۶	پاذوسپان
۱۶۷	سپهبد
۱۶۸	ایران سپهبد
۱۶۹	نظام خانواده در عهد ساسانی
۱۷۱	خانواده در عهد ساسانی
۱۷۴	خوراکی های زمان ساسانی
۱۷۵	گلها و ریاحین و عطریات و بوی خوش
۱۷۸	معماری، حجاری و شهرسازی
۱۸۶	نقوش طاق بستان (کرمانشاه)
۱۹۰	نقوش سلماس
۱۹۱	نقوش تنگاب فیروزآباد
۱۹۳	برم دلك (شیراز)
۱۹۴	نقش بهرام دوم ساسانی در گویم
۱۹۴	نقش بهرام دوم در سرمشهد کازرون
۱۹۵	حجاری های نقش رجب
۱۹۷	نقش رستم
۲۰۱	شاپور کازرون و نقوش آن
۲۱۳	اهمیت تمدن ساسانی و تأثیر آن در سایر تمدن ها
۲۲۹	دانشگاه جندی شاپور

فصل چهارم: میراث ساسانیان

۲۳۳	نقش رستم (یادمان های ساسانی)
۲۳۴	تاج گذاری اردشیر بابکان
۲۳۴	پیروزی شاپور اول بر امپراتوران روم
۲۳۴	بهرام دوم و درباریان او

۲۳۴	نبرد بهرام دوم با دشمنان
۲۳۵	به شاه‌ی رسیدن نرسی
۲۳۵	جنگ‌های آذر نرسه و هرمز دوم
۲۳۵	یادمان ناتمام
۲۳۶	مدائن
۲۳۷	طاق کسری
۲۴۰	بیشاپور
۲۴۶	معبد آناهیتا
۲۴۷	تنگ چوگان
۲۴۸	غار شاپور
۲۵۱	نقش رجب
۲۵۱	نقش برجسته تنگ قندیل
۲۵۲	بشقاب نوازندگان
۲۵۲	بشقاب شکار قوچ
۲۵۳	تنگ دسته‌گربه‌ای
۲۵۴	تندیس خسرو پرویز
۲۵۴	سنگ‌نگاره مهرنرسی
۲۵۵	طاق‌بستان
۲۶۴	کتیبه کرتیر در سرمشهد
۲۶۷	کاخ سروستان
۲۶۸	کاخ به وال‌ترین
۲۶۹	شهر دربند
۲۷۰	شهر گور

فصل پنجم: نکات و دانستنی‌ها

۲۷۵	درفش کاویانی
۲۷۶	آناطولی (آسیای صغیر)
۲۷۷	اورشلیم
۲۷۷	شهر انبار
۲۷۸	تاریخچه شهر انبار

۲۷۸	حیره
۲۷۹	عراق؛ گهواره تمدن
۲۸۱	نپاوند
۲۸۱	فرارودان (ماوراءالنهر)
۲۸۲	والرین؛ امپراتور روم
۲۸۲	امپراتوری روم شرقی
۲۸۳	سقوط امپراتوری روم شرقی
۲۸۳	ارتش بیزانس
۲۸۴	هراکلیوس
۲۸۴	قوم هیاطله (هیتالیان)
۲۸۵	خاقانات ترک
۲۸۵	تون جیغو خان
۲۸۶	مانی
۲۸۶	لخمی ها
۲۸۷	بهمن جادویه
۲۸۸	رستم فرخزاد
۲۸۸	خرهزاد فرخزاد
۲۸۹	جامعه ساسانی
۲۸۹	هفت خاندان ممتاز ساسانی
۲۹۰	سپاه ساسانی
۲۹۱	مزدک
۲۹۳	تیسفون پس از حمله اعراب
۲۹۳	دلایل سقوط ساسانیان

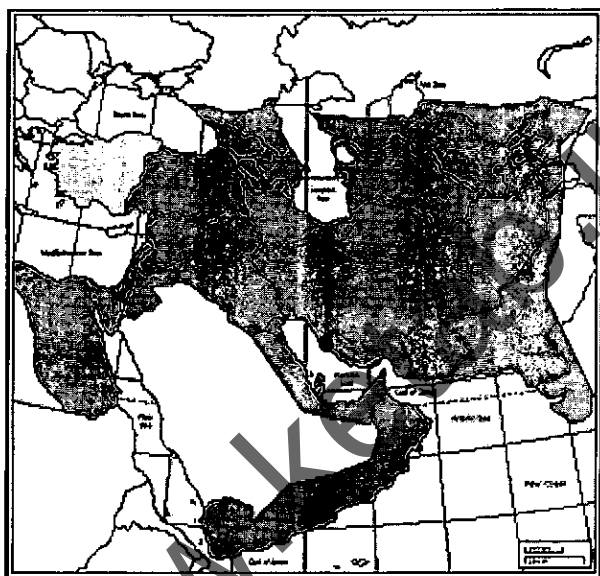

سیمرغ، نشان شاهنشاهی ساسانی

امپراطوری ساسانیان نام خاندان شاهنشاهی ایرانی است که از سال ۲۲۴ تا ۶۵۱ میلادی بر ایران فرمانروایی کردند؛ بنیان این شاهنشاهی یکپارچه را اردشیر (یا ارتخشتره؛ از/رت: مقدس، و خستره: شهریار) بنا کرد. شاهنشاهان ساسانی که ریشه‌شان از استان پارس بود، بر پهنه بزرگی از آسیای باختری چیرگی یافته، گستره فرمانروایی خود؛ کشور ایران را برای نخستین بار پس از هخامنشیان، یکپارچه ساخته و زیر فرمان تنها یک دولت شاهنشاهی آوردند. پایتخت ایران در این دوره، شهر تیسفون در نزدیکی بغداد (آن زمان نام روستایی کوچک در نزدیکی تیسفون بوده؛ که نامش به ظاهر، از یکی از نامهای بنغ داد یا بخشوده خدا؛ و یا باغ داد دوره ساسانی ریشه گرفته بوده)، در عراق امروزی بود.

نام «ساسانیان» از «ساسان» گرفته شده، که اردشیر از نوادگان اوست و داریوش سوم هخامنشی (داری/داریان) را از نیاکان او دانسته اند. نخست کارنامه اردشیر بابکان به این نسبت گواهی داده و باز هم به نوشته شاهنامه، ساسان پدر اردشیر، چوپانی بود از بازماندگان دارا که در فارس می زیست. اردشیر در دستگاه بابک که موبد آتشکده آناهیتا، همچنین شهردار و مرزبان پارس بود، پرورش یافت، ولی

درباره نسبت او با بابک اختلاف وجود دارد. او به گواهی بسیاری از تاریخی نویسان، مردی نیرومند و دلیر بود که سرانجام بر اردوان پنجم اشکانی در دشت هرمزگان پیروز شده و تسخیر سرزمینی که خود به آن ایران می‌گفت را آغاز کرد.

گستره شاهنشاهی ساسانی

ساسانیان رفته‌رفته توانمندتر شده، هویت فرهنگی، نظامی و مذهبی ایران‌شهر را نزدیک به چهارصد سال گسترش داده و مرزها را تا سالهای پایانی برپایی‌شان، به گستره امپراتوری هخامنشی نزدیک‌تر کردند، هرچند که با گذشت زمان، دستگاه مذهبی در کار کشورداری و دربار نفوذ بسیار نمود و نبردهای چندین ساله با رومیان نیز، کشور را فرسودند. پرده پایانی شاهنشاهی ایران‌شهر ساسانی، در پایان دوره خسرو پرویز (به پهلوی: /بروین) با پیروزی سپاه ایران در نبرد اورشلیم (در شاهنامه: گنگ دژ هودخ) فرو افتاد. پیروزی در این نبرد ۲۱ روزه به فرماندهی شهربراز سردار خسرو، و با یاری جنگ افزارهای سنگین و دژ کوب و منجنیق، همراه شد با فرستادن چلیپای ترسایان (صلیب اصلی مسیح) از اورشلیم به پایتخت

ایران. اما این رویداد خشم رومیان مسیحی را به دلیل بی‌احترامی به چلیپای مسیح برانگیخت؛ نبردهایی به شکست و پس نشینی سپاه ایران انجامید و سرانجام خسرو پرویز، شاه نیرومند و با اراده‌ای که با وجود اشتباه‌ها و معایبش، در دوران پادشاهی خود جلوی زیاده‌خواهی بزرگان را گرفته بود، با خشم بزرگان بخاطر شکست‌ها، به ظاهر با مکر و دسیسه از سوی برخی سپاهیان، و با همکاری پسرش شیرویه (قباد دوم) کشته شد.

با مرگ خسرو، و در پی آن مرگ شک برانگیز قباد (که بسیاری از برادران خود را کشت)، در زمانی کمتر از شش ماه، چرخه‌ای مرگبار از کینه توزی، جاه طلبی و خونخواهی آغاز شد و به فروپاشی دستگاه ساسانی انجامید. بسیاری از بزرگان و ارتشیان کشته شده تا آنجا که در نبود مردان خاندان شاهی، پوران دختر خسرو پرویز و پس از او، آرمیدخت، خواهر پوران‌دخت را به شاهی برگزیدند. با گزینش‌های پی‌درپی و برگزیدن بیش از ده شاهنشاه در مدت چهار سال، یزدگرد سوم از سوی بزرگان استخر برگزیده شد ولی چون نسبتی نزدیک با شاه نداشت محبوبیتی نیافت. سرانجام لشکر خلیفه عمر ابن الخطاب آگاه از ناتوانی مرزبانان، رفته رفته به کشور نفوذ کرد. بازمانده سپاه ایران در نبرد جسر (یا نبرد یلی) پیروز شده، ولی دو نبرد سرنوشت سازِ قادسیه و جنگ نهاوند با پیروزی اعراب پایان یافتند. پایتخت ایران، شهر تیسفون (به عربی مدائن) در ۶۳۷ میلادی به دست اعراب افتاد، یزدگرد سوم با سرنوشتی نامعلوم گریخت و اثری از او نماند؛ به گمان برخی تاریخ نگاران، آسیابانی از مرو او را بخاطر جامه زربفت‌اش کشت. با مرگ یزدگرد به سال ۶۵۱ میلادی، شاهنشاهی ساسانی پایان یافت، هرچند که بازماندگان خاندان شاهی در ایران، یا گریختگان به چین، از جمله پیروز پسر یزدگرد؛ برای استقلال دوباره ایران‌شهر از خلافت عمر بسیار کوشیدند.

این باور و این دید ایران‌شهری یا مئش ایران‌شهری یا ایرانی از دوره ساسانی سرچشمه گرفته است... ساسانیان اولین سلسله‌ای در ایران هستند که ایده ایران‌شهر را به عنوان یک ایده سیاسی و هویت فرهنگی ایرانیان برپا می‌کنند.

مهمترین میراث ساسانیان این است که ما اکنون ۱۸۰۰ سال است با این ایده زندگی می‌کنیم. ما پیدایش این ایده را مدیون ساسانیان هستیم.

تورج دریایی، استاد رشته ایرانشناسی در دانشگاه کالیفرنیا در ارواین، و نویسنده کتاب "ایران ساسانی: ظهور و سقوط یک امپراتوری" به زبان انگلیسی، می‌گوید که میراث ساسانیان برای ایران بسیار بزرگتر از شکست در برابر اعراب است. میراث مهمی که ساسانیان برای ایران به جا گذاشتند، به گفته او، شکل‌گیری مفهوم ایران به عنوان یک فرهنگ و ملت است. یکی از عناصر مهم شکل‌گیری این مفهوم پیدایش خداینامه در زمان ساسانیان است. این همان کتابی است که شاهنامه از آن سرچشمه گرفته است. اهمیت دیگر ساسانیان این است که در زمان خسرو انوشیروان در همان قرن سوم، تاریخ ملی ایران به نام خداینامه تدوین می‌شود. و آن تاریخ و یادی است از گذشته، آنچه که ایرانیان بودند، از کجا آمدند، چگونه جهان آغاز شد، تا زمان فروپاشی شاهنشاهی ساسانی.

ساسانیان و رقیبان‌شان

دولت بیزانس که در بخش شرقی تصرف‌های خود، با دولتی توانمند مانند ساسانیان سروکار داشت و آن را نیرومندترین دشمن خود می‌دانست، رفتاری‌های زیادی هم در غرب و هم در شمال تصرف‌های خود، به خصوص در اروپا داشت. این رفتاری‌ها، مانع از آن می‌شد که بیزانس همه نگاه خود را صرف مرزهای شرقی خود کند و به همین سبب، دستگاه ساسانی، مانند دستگاه اشکانی، توانسته بود پایتخت خود (تیسفون) را، در کنار رود دجله قرار دهد و از نزدیک بودن پایتخت‌اش به مرزهای دشمن، بیمی نداشته باشد. دولت ساسانی هم در شرق، و هم در شمال مرزهای خود، رفتاری‌های زیاد داشت که گاهی به میزان خطرناک و تهدیدکننده‌ای می‌رسید. بدین گونه سیاست خارجی دستگاه ساسانی، یکسره در رابطه با شرق و غرب خلاصه می‌شد. اما دستگاه ساسانی در این زمان، خود را به اندازه کافی نیرومند نشان داد و توانست ایران‌شهر را از آسیب‌های ویرانگر و

خطرآفرین دور نگه دارد و در داخل کشور، برای مردم ایران، زندگی مرفه همراه با امنیت تامین کند.

این دستگاه، فرهنگی پربار در زمینه سیاست و کشورداری، اخلاق، رابطه‌های سالم اجتماعی و هنر به وجود آورد، که پس از نابودی و ویرانی سیاسی‌اش، اثرهای خود را در نسل‌های پسین و فرهنگ دیگر همسایگان، به روشنی نشان داد. با اینکه دشمنان شناخته شده دستگاه ساسانی، دولت پیشرفته بیزانس و دولت‌های نیمه پیشرفته شمال و شرق کشور بودند، شکست این دستگاه، نه از سوی این دشمنان، بلکه از دو سوی پیش‌بینی نشده بود. نخست، فروپاشی از درون، و پس از آن، از دولتی بود که با آنکه همه توان جنگی‌اش قوم‌های بیابان گرد بودند، ولی بنیه سیاسی و اجتماعی‌اش برپایه بینش دینی-فکری نیرومندی بود که دولت‌ها و دشمنان دیگر ساسانی، ارزش بی‌بهره بودند. دستگاه اسلامی که در آغاز سده هفتم میلادی در شهر مدینه برپا شده بود، از جهت روحی و معنوی چنان نیرومند شده بود که تأثیر فرهنگی‌اش بر کشورهای همسایه، همانند چیرگی دیگر قوم‌های بادیه نشین و صحرانورد، گذرا نبود. این تأثیر فرهنگی چنان عمیق بود که با همه گسستگی و سستی سیاسی و جنگی اعراب، پس از دو قرن چیرگی، اثرهایش هنوز ماندگار است.